

УДК: 159.9.316.64

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-168>

Сіверс Зінаїда Феодосіївна

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2950-0741>

nok55@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВІДЧУЖЕННЯ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

Актуальність. Війна російської федерації проти України змінила сутність і динаміку всіх соціальних процесів, спричинила реальну загрозу національній безпеці нашої країни. Щоб усунути або мінімізувати вплив негативних чинників на національну безпеку, ми маємо передбачити можливі сценарії загроз та розробити програми протидії в кожній зі сфер, які можуть опинитися під загрозою.

Метою статті є висвітлення особливостей політичного відчуження та політичної поляризації в українському суспільстві.

Методи і методологія. Отримання даних забезпечувалося процедурами аналізу на основі напівструктурованого інтерв'ю. Інтерв'ю записано на аудіо й розшифровано дослівно. Для опрацювання результатів використано інтерпретаційний феноменологічний аналіз.

Результати. Виявлено, що громадянська активність, освіта і належність або прихильність до однієї з політичних партій негативно корелюють з політичним відчуженням. Разом з тим національність, соціальне становище, регіон проживання не мають значного впливу на політичне відчуження. У переважній більшості респондентів виявлено низький рівень поінформованості про політику; брак партійної ідентичності як типу соціальної ідентичності; розмитість політичних поглядів та деідеологізованість. Встановлено, що особливістю політичної поляризації в українському суспільстві є те, що наразі в ньому не проявляється ідеологічна поляризація А протистояння на суспільному рівні і в межах маломасштабних комунікацій спричинює поляризацію думок, пов'язаних з війною, а саме: ставлення до громадян, які перебувають на окупованих територіях; ставлення до тих, хто ухиляється від мобілізації; ставлення до внутрішньо переміщених осіб, до тих, хто виїхав за межі країни; ставлення до загальної мобілізації і до економічного бронювання.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого дослідження визначаються спрямованістю на практичний результат –

розроблення програм громадянської просвіти та рекомендацій щодо методів та прийомів втручання для боротьби зі згубною поляризацією задля зменшення ризиків політичного відчуження і розвитку згубної поляризації в суспільстві.

Ключові слова: політичне відчуження; політична поляризація; політична довіра; громадянська активність; політична ефективність

Zinaida F. Sivers

Ph.D. in Jurisprudence, Docent,

Leading Research Associate of the Department of Psychology
of Political-Legal Relationships,

Institute of Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2950-0741>

nok55@ukr.net

PECULIARITIES OF POLITICAL ALIENATION AND POLITICAL POLARISATION IN UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF WAR

Relevance. The war of the Russian Federation against Ukraine has changed the essence and dynamics of all social processes, has caused a real threat to the national security of our country. In order to eliminate or minimize the impact of negative factors on national security, we must anticipate possible threat scenarios and develop countermeasure programs in each of the areas that may be under threat.

The **purpose** of the article is to highlight the peculiarities of political alienation and political polarisation in Ukrainian society.

Methods and methodology. The data was obtained through semi-structured interview analysis procedures. The interviews were audio-recorded and transcribed verbatim. The results were analysed using interpretive phenomenological analysis.

Results. It was found that civic engagement is negatively correlated with political exclusion, education reduces political exclusion, especially among women, and belonging to or being affiliated with a political party reduces political exclusion. At the same time, nationality, social status, and region of residence do not have a significant impact on political exclusion. It has been found that the vast majority of respondents do not have a party identity as a type of social identity; low awareness of politics; unstable political views and de-ideologisation. It has been established that the peculiarity of political polarisation is the absence of ideological polarisation in Ukrainian society. Conflicts at the public level and within small-scale communications are caused by the polarisation of opinions related to the war, namely: attitudes towards citizens in the occupied territories, attitudes towards those who evade mobilisation, internally displaced persons, those who have left the country, attitudes towards general mobilisation and economic reservation.

Prospects for further research. Prospects for further research are determined by the focus on practical results – reducing the risks of political exclusion and the

development of harmful polarisation in society through the development of civic education programmes and recommendations on methods and techniques of intervention to combat harmful polarisation.

Keywords: political alienation; political polarisation; political trust; civic engagement; political efficiency.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Політичне відчуження є сьогодні звичним явищем для багатьох суспільств у світі. Але, незважаючи на актуальність цієї проблеми, дуже мало робіт, як показав аналіз наукових джерел, досі було присвячено вивченню цього явища, тому наразі доводиться більше уваги приділяти концептуальним підходам таких досліджень. Зокрема, наше дослідження є частиною цієї логіки, і ми розглядали концепції політичного відчуження передусім у соціально-політичному контексті. Відомо, що політична поляризація є одним із чинників, який може суттєво впливати на політичне відчуження. Однак тут постають питання: як практики і професіонали можуть розрізнити різні форми поляризації і як ці форми можуть впливати на відчуження? Коли поляризація є проблематичною і загрозовою, а коли вона є невід'ємною частиною демократичного суспільства і що лежить в основі поляризації та конфліктів у суспільстві?

Аналіз джерел і публікацій, виділення нерозв'язаних частин проблеми. Очевидно, що в багатьох країнах відносини між тими, хто керує, і тими, ким керують, усе частіше відзначаються зростанням політичного невдоволення, а також зниженням політичної активності громадян та довіри до влади. Щоб проаналізувати механізми, дослідження, що лежать в основі цієї реальності, дослідники визначили відчуження як стійке почуття дистанції, яке людина відчуває щодо політики, інститутів та лідерів свого суспільства (Citrin, 1977; Paige, 1971; Wood, 2014). Ще одним почуттям є почуття безсилля, яке виникає через переконаність, що дії громадян не можуть вплинути ні на політичну траєкторію їхнього суспільства, ні на політичні рішення інституційних органів влади (Finifter, 1970; Fox, 2015).

Ці обставини породжують два основні поведінкові патерни, а саме:

1) вжиття коригувальних заходів, що полягають, зокрема, у вчиненні актів непокори чинному порядку, таких як голосування за кандидатів або участь у протестних політичних демонстраціях тощо;

2) повне самоусунення від політичного процесу шляхом відмови від участі у формалізованій політичній діяльності.

Мета таких стратегій – продемонструвати невдоволення політичною практикою інституційної влади, що є найбільш поширеною формою політичного відчуження (Southwell, & Everest, 1998). Під цим

кутом зору політично відчужені – це люди, які не вірять в ефективність традиційної демократичної поведінки (наприклад, голосування або участі в політичних демонстраціях), оскільки вони вважають, що така поведінка навряд чи вплине на владу (Dahl et al., 2018).

Отже, можна виділити дві категорії політично відчужених людей, а саме:

1) особи, які свого часу були залучені до політики, а потім втратили інтерес до неї (з будь-якої причини);

2) особи, які завжди мало цікавилися політикою (Citrin, 1977; Kim, 2005).

Відчуження стосується ставлення, відмінного від оцінювання чинної влади та її лідерів. Це базове розуміння політичного відчуження втілює в собі почуття близькості/дистанції, прив'язаності/відокремлення та ідентифікації/відторгнення. Тобто політично відчужені виражають себе передусім через ставлення, а не через поведінку, навіть якщо перше може впливати на друге (Citrin et al., 1975). Так, наприклад, утримання від голосування (Plane, & Gershtenson, 2004) або відмова від громадянства (Finifter, 1970) є менш прямими індикаторами політичного відчуження, ніж поведінка, спричинена ставленням, що відображає почуття політичного відчуження. Справді, у своїх настановних і поведінкових проявах політичне відчуження розглядають радше як остаточне політичне відторгнення, а не ґрунтовні відносини та поведінку, оскільки воно є результатом тривалого процесу політичної соціалізації (Dermodu, Hanmer-Lloyd, & Scullion, 2010). Це означає, що саме політична соціалізація структурує та організує вираження почуття політичного відчуження індивіда з часом, особливо в разі впливу інститутів або спільнот, які підживлюють його незацікавленість у політичній системі (Vreese de, 2005; Geschwender et al., 1974; Gniewosz, Noack, & Buhl, 2009). Можна стверджувати, політична соціалізація є стабільним і тривалим компонентом політичних показників індивіда (Citrin et al., 1975).

Політичну ефективність та політичну довіру вважають найбільш виразними вимірами почуття політичного відчуження людей у тому, що їхні особисті дії справляють реальний вплив на рішення, ухвалені політичними лідерами їхнього суспільства. Політична довіра, зі свого боку, стосується впевненості людей у тому, що їхні політичні лідери працюють для досягнення їхніх прагнень (Mason et al., 1985). Проте політичне відчуження виникає лише тоді, коли цих двох вимірів у свідомості людей немає. Тобто замість почуття політичної ефективності й впевненості виникає почуття політичної неефективності і політичної недовіри – це почуття людей, що їхні дії не можуть вплинути на політичну траєкторію їхнього суспільства, тоді як політична недовіра

означає, що уряд не вживає належних заходів щодо забезпечення їхнього благополуччя. Особливо це помітно серед людей, які належать до соціально неблагополучних груп (Finifter, 1970). Як приклад можна навести американське суспільство, де рівень політичного відчуження є особливо високим серед чорношкірих і тих, хто має низький дохід та низький рівень освіти. Причина полягає в тому, що освіта стала настільки важливою для процесів економічної та соціальної стратифікації, що найменш освічені громадяни почуваються недостатньо визнаними через свою маргінальну присутність у громадських та політичних інститутах, що неминуче призводить до їхнього політичного відчуження (Noord van et al., 2023). Тобто політичне відчуження з'являється тоді, коли громадяни вважають, що політична установа піклується про добробут тільки членів груп з високим статусом, а не громадян загалом. Однак, приймаючи поведінку, пов'язану з політичним відчуженням, як висловлювання свого невдоволення маргіналізовані громадяни навряд чи зможуть згенерувати якісь глибокі зміни у своїй політичній системі – і саме тому, що їх практично неможливо об'єднати навколо соціальних та/або політичних ідей (Wood, 2014).

Хоча політичне відчуження є звичним явищем у багатьох суспільствах по всьому світу, загалом не так багато досліджень було зосереджено на його теоретизації (Wood, 2014). Одним із наслідків академічної незацікавленості в цій конструкції є те, що формалізовані, досі теоретичні концепції мають явний недолік, оскільки надають більше інформації про його причини, прояви та наслідки під кутом зору демократичних контекстів (Dahl et al., 2018; Fox, 2021; Noord van et al., 2023), залишаючи поза увагою авторитарні контексти і ті демократії, які є політичними системами, де компоненти демократії та авторитаризму співіснують (Jaume, 2021). Такі політичні системи організують плюралістичні вибори через регулярні проміжки часу, але водночас вдаються до жорстокого репресивного арсеналу, щоб знищити будь-який виклик їхній владі (Messanga et al., 2020). Це гібридні політичні системи, у яких баланс полягає у здатності інституційних акторів лавірувати між формою правління, з якою вони офіційно ідентифікують себе (демократія), та іншою, використання якої вони заперечують (диктатура). Іншими словами, авторитарні демократії є “легітимними авторитаризмами”. Тобто авторитарними системами, які, використовуючи демократичні механізми, прагнуть, щоб їх сприймали у світі як демократичні режими (Braud, 2008; Magnani, & Vircoulon, 2019). У контексті авторитарної демократії, щоб нав'язати повагу до чинних соціально-політичних угод, інституційна влада вдається до офіційного терору, тобто до явного і тотального використання насильства проти

громадян (Messanga et al., 2020). Яскравим прикладом такого легітимного авторитаризму є російська федерація.

Нещодавне відродження академічного інтересу до феномену політичного відчуження після періоду певного ігнорування, який тривав кілька десятиліть, розкриває його методологічні і теоретичні обмеження. Ідеться про те, що:

1) методологічно наразі немає стандартизованого методу для оцінювання цієї конструкції (Wood, 2014);

2) теоретичні розвідки, що стосуються причин та проявів політичного відчуження, засновані майже виключно на спостереженнях щодо реалій, характерних для демократичних соціально-політичних контекстів (Dahl et al., 2018; Wood, 2014; Fox, 2021).

Політичне відчуження стосується узагальненого почуття дистанціювання від головних політичних інститутів, лідерів та політичних цінностей суспільства, тоді як виправдання системи є ідеологією відданості, оскільки її аналізують як фундаментальну психологічну мотивацію, яка спонукає людей сприймати соціальні, політичні та економічні домовленості як справедливі, законні і необхідні.

Незважаючи на те, що є широка палітра концепцій політичного відчуження, вимірювання політичного відчуження дещо складніше. Дослідники визначили низку аспектів політичного відчуження, зокрема цинізм, негативізм, неприйняття цінностей і недовіру (Citrin et al., 1975). Уже згаданий вище А. W. Finifter поділяє політичне відчуження як чотири різні категорії: політичне безсилля, політичну безглуздість, уявну політичну відсутність норм і політичну ізоляцію. Політичне безсилля – це коли людина відчуває, що вона не має жодного впливу на політику, яку реалізують політичні лідери. Про політичну безглуздість говорять тоді, коли політичні події практично непередбачувані. За таких умов політичного відчуження особа не може зробити жодного значущого політичного вибору, тому що будь-який її вибір не матиме передбачуваного результату і, отже, не може приводити до бажаних соціальних змін. Поняття політичної безнормності пов'язане з Емілем Дюркгаймом (Теорією аномії Дюркгайма). Аномія виникає, коли людина вважає, що в суспільстві не дотримуються правил, які регулюють політичні відносини, що корупція і корисливі політики процвітають. Аномія означає соціальний стан, за якого зв'язки між особистістю і суспільством розірвані. Такий стан характеризується відчуттям безнормності. Політична безнормність є одним з аспектів аномії, яку описує Дюркгайм. Нарешті, політична ізоляція означає відчуження від політичних норм, прийнятих рештою суспільства. Дослідник стверджує, що політична ізоляція може проявлятися в переконаннях, що голосування

чи інші суспільно визначені політичні зобов'язання є лише конформістськими формальностями або що участь громадськості є недоречною у формуванні державної політики (Finifter, 1970).

Ще один метод вимірювання політичного відчуження ідентифікує політичну ефективність і політичну довіру як два важливі компоненти політичного відчуження. Політична ефективність означає віру людини в те, що її особисті дії справляють реальний вплив на рішення, які ухвалюють політичні лідери. Політична довіра, з іншого боку, стосується переконаності індивіда в тому, що такі особисті дії необхідні. G. A. Almond і S. Verba звертають увагу на цю відмінність. Вони наголошують на різниці між довірою та очікуванням того, як державні посадовці будуть ставитися до людей (Almond, & Verba, 1965). У їхній моделі політична довіра і політична ефективність поєднуються для вимірювання концепції політичного відчуження.

У нашому дослідженні використано метод вимірювання політичного відчуження, де довіра і політична ефективність є двома складниками політичного відчуження. Цей метод вимірювання має перевагу – він відносно простий, адже тут лише два виміри замість чотирьох. Цілком очевидно, що політична ефективність і політична довіра охоплюють усі чотири виміри політичного відчуження, визначені A. W. Finifter. Зі свого боку, політична ефективність є грубим еквівалентом запропонованого виміру “політичне безсилля”. Обидва терміни стосуються нездатності людини суттєво впливати на політичну систему. Політична довіра — це ступінь віри людини в політичних лідерів та інституції, які діють в її інтересах. Вона охоплює політичну безнормність і політичну безглуздість, які визначають причини, чому комусь бракує віри в політичних лідерів та інституції. Це також стосується політичної ізоляції, хоча й опосередковано. У тій мірі, у якій особа не сприймає (не поділяє) домінуючі політичні цінності суспільства, проявляється недовіра до політичних лідерів і політична ізоляція.

Отже, на основі здійсненого теоретичного аналізу ми виокремили фактори, що впливають на політичне відчуження:

- 1) неблагополучне становище в суспільстві: соціальний статус, освіта, національність, стать;
- 2) індекс громадянської активності;
- 3) сила політичної належності.

Останнім часом зростає занепокоєння через поляризацію в суспільствах. Очевидно, що зростання поляризації є серйозною загрозою для згуртованості суспільства в багатьох демократичних країнах. У засобах масової інформації і під час публічних дебатів усе частіше посилюються на це явище. Однак, незважаючи на численні посилення,

цьому поняттю не так часто дають визначення. У популярному вжитку побутує наразі розмите визначення цього терміна, яке охоплює спектр від помірної політичної незгоди до прямої ворожості і часто несе апіорі негативну чи деструктивну конотацію.

Поляризація набула негативної конотації через поширені побоювання громадськості та засобів масової інформації, що сучасні суспільства стають дедалі більш розділеними або поляризованими до такої міри, що це стає руйнівним для згуртованості суспільства і демократії. Навпаки, соціальні науки історично використовували “поляризацію” в нейтральному значенні для позначення поділів між соціальними групами. Ці поділи можна розуміти як мотивовані різними атрибутами (наприклад, ідеологіями, позиціями, проблемами, ідентичностями, цінностями, афектами, емоціями), які діють на різних рівнях (макро, мезо, мікро) і фокусуються на різних суб’єктах (політиках, політичних партіях, громадянах, засобах масової інформації тощо).

У засобах масової інформації поняття “поляризація” зазвичай використовують без прикметника або додаткового пояснення. Імовірно, воно переважно функціонує як всеохопний термін для позначення всіх видів соціальної напруженості та конфліктів. Справді, є чимало ризиків і небезпек, пов’язаних з поляризацією. Проте є ризик розмивання нашого уявлення про це явище, коли ми підходимо до поляризації лише негативно. Такий концептуальний фокус, мабуть, підкреслює щонайменше три питання:

1. Як практики і професіонали можуть розрізнити різні форми поляризації?
2. Коли поляризація є проблематичною і загрозовою, а коли вона – невід’ємна частина демократичного суспільства?
3. Як громадяни ставляться до питань ідентичності та влади, які можуть лежати в основі поляризації? (Alstein van, 2022).

У науковій літературі можна натрапити на численні визначення поляризації та її ключові ідентифіковані атрибути. Дослідники пропонують безліч визначень і концептуальних відмінностей. Це спричинює ризик того, що всі види напруженості, антагонізму і конфліктності будуть об’єднані під виглядом поляризації. На практиці це часто призводить до того, що професіонали і політики надто покладаються на однобічні визначення, які не охоплюють численні аспекти та складність явища. Саме на цю дефініційну і концептуальну складність слід звернути увагу. Поляризацію часто прирівнюють до мислення “ми-вони”. Певною мірою це правильно. Однак цей опис не повністю охоплює численні виміри явища. Загалом більш доцільно описувати поляризацію як *загострення позиції всередині групи*

однодумців та об'єднання груп у протиборчі табори, унаслідок чого ідеологічна чи соціально-емоційна дистанція між цими групами збільшується (Alstein van, 2022).

Хоча дедалі більше досліджень поляризації проводиться сьогодні в європейському контексті, а проте найчисленніша наукова література охоплює контекст США. Однак емпіричні результати цих досліджень не можуть бути безпосередньо перенесені в будь-який інший контекст. Разом з тим дослідження ситуації в Сполучених Штатах дають низку цікавих визначень та концептуальних ідей. Ці концептуалізації пропонують насамперед розуміння різних типів поляризації: тематичну, ідеологічну, афективну, соціальну тощо. Розгляньмо коротко деякі з них.

Поляризація в групах однодумців. Що відбувається, коли група однодумців розпочинає дискусію з певної теми? Результатом такої розмови є ймовірність, що така група колективно прийде до більш різкої (більш радикальної) позиції, ніж позиція, яку учасники займали кожен окремо до розмови. Дослідження теорії групової поляризації показали, що однодумці під час обговорення в групах найчастіше не схиляються до більш помірної позиції, натомість вони посилюють і загострюють свої позиції в процесі обговорення, тобто поляризуються (Sunstein, 2009; Moscovici, 1992; Lamm, & Myers, 1978).

Тематична і світоглядна поляризація. Теорія групової поляризації відображає динаміку поляризації в групах однодумців. Але в більш широкому суспільстві поляризація, звичайно, також стосується динаміки між групами. У першому варіанті поляризація описує процес зміцнення протилежних позицій, думок або переконань щодо певних питань між людьми чи групами. Іншими словами – групи, які поляризуються, переходять від помірної позиції в середині спектру можливих позицій щодо теми до полюсів на протилежних кінцях спектру. Така динаміка може збільшити ідеологічну дистанцію між групами.

Афективна і соціальна поляризація Коли дослідники говорять про афективну поляризацію, вони мають на увазі динаміку зростання ворожості, недовіри та ненависті між людьми, що належать до різних партій або груп. Дослідження показують, що люди часто думають, що інші люди і групи займають більш крайні позиції і перебувають на більшій відстані від їхньої власної групи щодо певних тем (тобто більш поляризовані), ніж це є насправді. А проте ця сприймана поляризація може мати реальні наслідки, підживлюючи афективну поляризацію між групами (Enders, & Armaly, 2019). Боротьба з опонентами переростає в щось більше, ніж суто ідеологічний конфлікт. Зі зростанням дистанції неприязнь і недовіра між групами посилюються. Під час дебатів можуть виникати дискурси “ми-вони”, що викликають афективну поляризацію. А

втім, ідеологічна та афективна поляризації не обов'язково мають іти поруч. У деяких ситуаціях може бути чітка ідеологічна опозиція чи конфлікт без будь-якої афективної поляризації. У такому разі люди чи групи дотримуються різних чи протилежних точок зору ідеологічно але не ворогують. В інших випадках може бути велика недовіра або навіть ворожість між сторонами, хоч позиції груп не дуже і не суттєво відрізняються. Можна зробити висновок, що способи, якими пов'язані ідеологічна і афективна поляризації, слід вивчати в конкретних ситуаціях.

Коли протистояння між групами зростає і фактично призводить до мислення “ми” проти “них”, афективна поляризація здатна суттєво впливати на соціальні відносини. Одним із наслідків, наприклад, може бути зниження готовності груп підтримувати соціальні контакти або співпрацювати одна з одною. У крайніх випадках групи починають бачити в інших загрози і міжгрупові відносини стають ворожими (Somers, & McCoy, 2019). Політолог L. Mason визначає цю динаміку як соціальну поляризацію. Соціальна поляризація більше стосується того, хто “ми” і хто “вони”, ніж відмінностей у думках чи баченні. На її думку, ці ідентичності охоплюють не тільки політичні погляди, а й позиції, пов'язані з філософією життя, етнічною належністю і навіть місцем проживання (Mason, 2018).

Отже, поляризація може набувати різних форм. Щоб втрутитися в цей процес чи відреагувати на нього адекватно та ефективно, фахівці-практики мають спочатку визначити тип поляризації, з яким вони стикаються в конкретних ситуаціях. Тематична чи ідеологічна поляризація полягає в різкому розмежуванні позицій у групі однодумців чи між різними групами. Афективна чи соціальна поляризація проявляється у зростанні соціально-емоційної дистанції між групами і посиленні недовіри між ними. За цією динамікою стоять процеси соціальної ідентифікації. Групові ідентичності забезпечують згуртованість у групах та уможливають співпрацю. З іншого боку, вони можуть призводити до мислення “ми” проти “них” і, у більш серйозних випадках, до ворожості між групами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представлені в статті результати ґрунтуються на матеріалах дослідження, яке було проведено з 20 липня по 30 жовтня 2024 року. Обсяг вибірки становив 127 осіб (74 жінки і 53 чоловіки). Як незалежні змінні використано такі соціально-демографічні показники: стать, вік, національність, освіта, соціальне становище, регіон постійного проживання. Для проведення дослідження розроблено гайд, який містив чотири змістові блоки запитань, спрямованих на вивчення індексу громадянської активності, сили політичної належності, політичної ефективності та сфери поляризації думок.

Поставлено такі дослідницькі завдання:

- 1) виявити особливості політичного відчуження в українському суспільстві;
- 2) з'ясувати особливості політичної поляризації українського суспільства.

Вимірювання політичного відчуження

1) *Вимірювання незалежних змінних.* Стать вимірювалася як дихотомічна змінна. Чоловікам було присвоєно категорію 1, а жінкам – категорію 2. Вік – кількість років респондентів на момент останнього дня народження було прийнято як міру віку. Категорії вікової змінної не були спрощені чи згорнуті. Освіта – середня, бакалавр, спеціаліст, магістр. Соціальне становище – самооцінка соціального становища: більш ніж достатньо для життя; достатньо; занадто мало для життя. Регіон постійного проживання – Північ, Південь, Захід, Схід, Центр.

Освіта і соціальне становище не об'єднувалися і не індексувалися, що дало змогу на основі аналізу незалежно визначити їхній вплив на політичне відчуження.

2. *Вимірювання індексу громадянської активності.* Формуючи індекс громадянської активності, ми брали до уваги дослідження R. D. Putnam, який наводить низку способів, за допомогою яких людина може бути залученою до своєї громади, включно з участю в політичному житті, участю в житті релігійної громади і філантропією. (Putnam, 2000). Індекс громадянської активності сформовано шляхом поєднання відповідей респондентів на три дихотомічні запитання:

1. Чи могли ви присвятити свій час волонтерській роботі протягом останніх дванадцяти місяців, чи не робили цього?
- 2) Чи відвідували ви протягом останніх дванадцяти місяців збори щодо проблеми, яка постала перед вашою громадою чи школою?
- 3) Чи працювали ви протягом останніх дванадцяти місяців з іншими людьми над вирішенням певної проблеми, яка постала перед країною, вашою громадою тощо?

Створений на основі цих запитань індекс громадянської активності використано відтак для перевірки гіпотези про те, що громадянська активність негативно корелює з політичним відчуженням. Кожну відповідь було зважено однаково. Тих, хто отримав 3 бали за індексом громадянської активності, тобто тих, хто волонтерив, відвідував збори громади і працював у громаді впродовж минулого року, ми віднесли до високоактивних. Респонденти, які отримали по 2 бали, вважалися помірно активними громадянами. Людей, які отримали 1 бал, ми віднесли до слабозалучених, а тих, хто отримав 0 балів, – до таких, що взагалі не залучені.

3. *Вимірювання сили політичної належності.* Респондентам було поставлено такі запитання:

Чи ви є членом політичної партії? (Можливі відповіді: 1. Так; 2. Ні).

Чи ви є прихильником якоїсь політичної партії? (Відданий прихильник – 3 бали; поміркований прихильник – 2 бали; слабкий прихильник – 1 бал; не є прихильником жодної партії – 0 балів).

Для цілей нашого аналізу політичне відчуження *операціоналізовано* через два виміри: політичну довіру і політичну ефективність. Половину респондентів під час дослідження запитали, наскільки вони погоджуються чи не погоджуються з таким твердженням:

1. Державним чиновникам байдуже, що думають такі люди, як я.

Іншій половині поставили таке запитання:

2. Наскільки чиновникам байдуже, що думають такі люди, як ви?

Обидві версії запитання розроблено для вимірювання рівня політичної довіри респондентів, і обидві версії давали їм змогу самовизначитися за п'ятибальною шкалою політичної довіри. Для першого твердження спектр оцінювання коливався від “повністю згоден” до “зовсім не згоден”, а спектр другого твердження – від “дуже” до “зовсім”. Ті, хто або повністю погоджувався з твердженням або хто сказав, що, на їхню думку, державні службовці “дуже добре дбають” про їхні думки, отримали оцінку “1”. Ті, хто або категорично не погоджувався з наведеним вище твердженням або хто вважав, що державні службовці “зовсім не дбають” про те, що вони думають, отримали оцінку “5”. Отже, ті респонденти, які отримали високі бали за будь-яке твердження, мають високий рівень політичної відчуженості. Відповіді на обидва твердження було об'єднано в один показник політичної довіри.

На перший погляд, обидва твердження вимірюють одне й те саме поняття – рівень політичної довіри респондентів. Крім того, обидва використовують п'ятибальну шкалу для вимірювання ступеня політичної довіри, тобто 4 бали за одне твердження приблизно відповідають 4 балам за інше. Таким чином комбінація двох тверджень подвоює обсяг вибірки, що дає змогу проводити більш точний статистичний аналіз без суттєвої зміни вимірюваної концепції. Так само половину вибірки запитали, наскільки вони погоджуються чи не погоджуються із цим твердженням:

1. Такі люди, як я, не зовсім розуміють, що робить влада.

Другій половині поставили таке запитання:

2. Наскільки такі люди, як ви, можуть впливати на те, що робить влада?

Обидві ці версії мали виміряти сприйняті респондентами рівні політичної ефективності. Респондентам, яким поставили перше запитання, було запропоновано самовизначитися за 5-бальним спектром

“згоден – не згоден”, а респондентам, яким поставили друге запитання, було запропоновано п’ять варіантів відповідей, які варіювалися від “дуже багато” до “зовсім”. Обидві ці версії ставили за мету виміряти сприйняті респондентами рівні політичної ефективності. Ті, хто повністю погоджувався з першим твердженням або хто відповів “зовсім ні” на друге запитання, отримали 5 балів за шкалою політичної ефективності. Ті, хто категорично не погоджувався або хто відповів “дуже багато”, отримали 1 бал.

Отже, високий бал за спектром політичної ефективності відповідає високому рівню політичної відчуженості. Як і раніше, обидва твердження було об’єднано в єдиний показник політичної ефективності. Знову ж таки, це подвоює обсяг вибірки без суттєвої зміни вимірюваної концепції. Після створення єдиного показника політичної довіри і політичної ефективності показники довіри та ефективності було об’єднано, щоб сформувати індекс політичного відчуження. Цікавим видається те, що більшість респондентів заявляли, що вони цікавляться політикою. На прохання описати політику в Україні одним словом, респонденти використовували слова “ганьба”, “сором”, “корупція”, “хаос”, які й мали найвищий рейтинг.

Під час інтерв’ювання респондентам також ставили питання, які стосувалися політичної неефективності і політичної недовіри.

4. *Політична неефективність.* Респондентам пропонували такі твердження:

1. Як громадянин я відчуваю, що не маю жодного впливу на політику своєї країни.

2. Я переконаний, що якими б не були мої політичні дії, політична система країни не зміниться.

3. Я вважаю, що жодні демократичні дії не є ефективними для здійснення змін у нашій країні.

Політична недовіра. Респонденти мали висловити своє ставлення щодо таких тверджень:

1. Я не довіряю нашій владі.

2. Я не очікую, що наша влада буде дотримуватися своїх соціально-політичних зобов’язань.

3. Я більше не цікавлюся політикою нашої країни, бо влада завжди розчаровує мене.

4. Я переконаний, що наша влада не дбає ні про наші інтереси, ні про майбутнє нашої країни.

5. Усі наші нинішні політичні лідери корумповані і не заслуговують на довіру.

6. Немає сенсу голосувати під час виборів – результати будуть сфальсифіковані.

Усі пункти було закодовано за 7-бальною шкалою Лайкерта – від 1 (повністю не згоден) до 7 (повністю згоден).

Аналіз результатів показав високий рівень політичного відчуження респондентів. Так, майже 80 % вибірки набрали 6 і більше балів за шкалою політичної відчуженості.

Також було виокремлено два предиктори, які статистично значущим чином впливають на політичне відчуження. Найсильнішим предиктором політичного відчуження виявилася громадянська активність ($\beta = -0,184$), за нею йшла партійна належність ($\beta = -0,178$). Ці результати підтверджують гіпотезу про те, що громадянська активність негативно корелює з політичним відчуженням. Вони також засвідчили, що належність або прихильність до політичної партії негативно корелює з політичним відчуженням. Прикметно, що ані національність чи регіон постійного проживання, ані соціальне становище не були суттєвим прогностичним фактором щодо політики відчуження. Для жінок громадянська активність ($r = -0,262$) та освіта ($r = 0,245$) найбільшою мірою корелюють з політичним відчуженням. Також визначено, що люди, які проявляють громадянську активність (наприклад, волонтери), більш схильні довіряти своїм політикам і позитивно взаємодіяти з політичною системою. Дослідження показало, що сила належності або прихильності до політичних партій також є фактором, який зменшує політичне відчуження. Цей факт можна пояснити з огляду на теорію соціальної ідентичності, адже можна передбачити, що громадяни, які найбільше пов'язані з політичною партією, найімовірніше, будуть вважати своїми власними переконання і цінності партії, а це пригнічує відчуження.

Завдяки дослідженню знайшла підтвердження також одна з наших гіпотез, згідно з якою серед жінок освіта є набагато сильнішим стримувальним фактором політичного відчуження, ніж серед чоловіків. Цей висновок можна пояснити сукупністю факторів. По-перше, жінки рідше цікавляться політичними справами, ніж чоловіки. По-друге, високий рівень освіти корелює з вірою в легітимність чинної політичної системи, а отже, з низьким рівнем політичного відчуження. Тут, власне, не йдеться про серйозні світоглядні суперечності.

Встановлено, що в українському суспільстві наразі немає ідеологічної поляризації. Це можна пояснити передусім тим, що для нашого суспільства не характерні ідеологічна множинність і партійна ідентичність як тип соціальної ідентичності, а ще – низькою поінформованістю щодо політики та політичних партій, нестійкістю політичних поглядів та деідеологізованістю громадян. Разом з тим можна констатувати наявність афективної поляризації. Спостерігається протистояння на суспільному рівні і в межах маломасштабних комунікацій, які спричинює поляризація думок з приводу ставлення до

громадян, які перебувають на окупованих територіях; ставлення до тих, хто ухиляється від мобілізації; ставлення до внутрішньо переміщених осіб і до тих, хто виїхав за межі країни; ставлення до загальної мобілізації і до економічного бронювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Високий рівень політичного відчуження і поляризація в суспільстві справляють негативний вплив на соціальну згуртованість і, зрештою, на національну безпеку країни. Високий рівень поляризації впливає на політичне відчуження і може бути корисним для суспільства, оскільки підвищує рівень політичної участі та сприйняття електорального вибору. Водночас поляризація може становити суспільну загрозу, оскільки зачіпає як психологічні процеси, так і групову динаміку. Критичне осмислення амбівалентності поляризації є важливим для адекватного реагування і врахування фактичної форми поляризації, якої вона набуває в різних ситуаціях.

Перспективи подальшого дослідження визначаються спрямованістю на практичний результат – розроблення програм громадянської просвіти та рекомендацій щодо методів та прийомів втручання для боротьби зі згубною поляризацією задля зменшення ризиків політичного відчуження і розвитку згубної поляризації в суспільстві.

References

- Almond, G. A., & Verba, S. (1965). The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations. [note bibliographique]. *Revue française de sociologie*, pp. 98-99. (in English)
- Alstein van, M. (2022). *Polarisation and conflict: A non-violent approach*. Retrieved from <https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2023/02/PolarisationConflictNonViolent.pdf> (in English)
- Braud, P. (2008). Le jardin des délices démocratiques [The Garden of democratic delights]. *Revue des Sciences Sociales du Politique*, 17, 163–175. <https://doi.org/10.3406/polix.1992.1500> (in English)
- Citrin, J. (1977). Political alienation as a social indicator: Attitudes and action. *Social Indicators Research*, 4, 381–419. <https://doi.org/10.1007/BF00353142> (in English)
- Citrin, J., McClosky, H., Shanks, M., & Sniderman, P. (1975). Personal and Political Sources of Political Alienation. *British Journal of Political Science*, 5(1), 1–31. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/193271> (in English)
- Dahl, V., Amna, E., Banaji, S., Landberg, M., Serek, J., & Ribeiro, N., Beilmann, M., Pavlopoulos, V., & Zani, B. (2018). Apathy or alienation? Political passivity among youths across eight European Union countries. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(3), 284–301. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1404985> (in English)

Dermody, J., Hanmer-Lloyd, S., & Scullion, R. (2010). Young people and voting behaviour: Alienated youth and (or) an interested and critical citizenry? *European Journal of Marketing*, 44(3/4), 421–435. <https://doi.org/10.1108/03090561011020507> (in English)

Enders, A. M., & Armaly, M. T. (2019). The differential effects of actual and perceived polarization. *Political Behavior*, 41, 815–839. (in English)

Finifter, A. W. (1970). Dimensions of Political Alienation. *The American Political Science Review*, 64(2), 389–410. <https://doi.org/10.2307/1953840> (in English)

Finifter, A. W. (1970). Dimensions of Political Alienation. *The American Political Science Review*, 64(2), 389–410. <https://doi.org/10.2307/1953840> (in English)

Fox, S. (2015). *Apathy, alienation and young people: The political engagement of British Millennials*. Retrieved from <http://eprints.nottingham.ac.uk/30532/1/Final%20Corrected%20Version%20-%202021%20Apathy.%20Alienation%20and%20Young%20People%20The%20Political%20Engagement%20of%20British%20Millennials.pdf> (February 10) (in English)

Fox, S. (2021). Political alienation and referendums: How political alienation was related to support for Brexit. *British Politics*, 16, 16–35. <https://doi.org/10.1057/s41293-020-00134-8> (in English)

Geschwender, J. A., Rinehart, J. W., & George, P. M. (1974). Socialization, alienation, and student activism. *Youth & Society*, 5(3), 303–325. <https://doi.org/10.1177/0044118X7400500303> (in English)

Gniewosz, B., Noack, P., & Buhl, M. (2009). Political alienation in adolescence: Associations with parental role models, parenting styles, and classroom climate. *International Journal of Behavioral Development*, 33(4), 337–346. <https://doi.org/10.1177/0165025409103137> (in English)

Jaume, L. (2021). L'idée de démocratie autoritaire: Quelques réflexions [The idea of authoritarian democracy: Some reflections]. *Jus politicum. Revue de droit politique*, 25, 9–15. Retrieved from http://juspoliticum.com/uploads/jp25-t02_jaume.pdf (in English)

Kim, C. (2005). A sense of alienation towards government. *International Review of Public Administration*, 9(2), 55–64. <https://doi.org/10.1080/12294659.2005.10805049> (in English)

Lamm, H., & Myers, D. G. (1978). Group-induced polarization of attitudes and behavior. *Advances in Experimental Social Psychology*, 11, 145–195. (in English)

Magnani, V., & Vircoulon, T. (2019). Vers un retour de l'autoritarisme en Afrique? [Towards a return of authoritarianism in Africa?]. *Politique Étrangère*, 2(84), 11–23.

Alstein van, M. (2022). *Polarisation and conflict: A non-violent approach*. Retrieved from <https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2023/02/PolarisationConflictNonViolent.pdf>

https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/vers_un_retour_de_lautoritarisme_en_afrique.pdf (in English)

Mason, L. (2018). Identity – Based Democracy. In L. Mason, *Uncivil Agreement. How Politics Became Our Identity*. Chicago & London: Chicago University Press, pp. 4–6, 14. (in English)

Mason, W. M., House, J. S., & Martin, S. S. (1985). On the Dimensions of Political Alienation in America. *Sociological Methodology*, 15, 111–151. <https://doi.org/10.2307/270848> (in English)

Messanga, G. A., Fotso Magne, P., & Taffo Nemboue, W. (2020). Adhésion aux théories conspirationnistes et soutien aux politiques répressives à l'égard des libertés politiques en contexte de démocratie autoritaire: Le cas du Cameroun [Adherence to conspiracy theories and support for repressive policies against political freedoms in the context of authoritarian democracy: The case of Cameroon]. *European Scientific Journal*, 16(26), 51–73. <https://doi.org/10.19044/esj.2020.v16n26p51> (in French)

Moscovici, S. (1992). The discovery of group polarization. In D. Granberg, & G. Sarup (Eds.), *Social Judgment and Intergroup Relations*. New York: Springer, pp. 107–127. (in English)

Noord van, J., Spruyt, B., Kuppens, T., & Spears, R. (2023). Classified out of society? How educational classification induces political alienation through feelings of misrecognition. *British Journal of Sociology*. Advance online publication. (in English)

Paige, J. (1971). Political orientation and riot participation. *American Sociological Review*, 5(36), 810–820. <https://doi.org/10.2307/2093668> (in English)

Plane, D. L., & Gershtenson, J. (2004). Candidates' ideological locations, abstention, and turnout in U. S. Midterm Senate Elections. *Political Behavior*, 26(1), 69–93. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4151359> (in English)

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster, New York. <http://dx.doi.org/10.1145/358916.361990> (in English)

Somer, M., & McCoy, J. (2019). Transformations through polarizations and global threats to democracy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 13–14. (in English)

Southwell, P. L., & Everest, P. (1998). The electoral consequences of alienation: Disenfranchised voting and protest in the 1992 presidential race. *The Social Science Journal*, 35 (1), 44–51. [https://doi:10.1016/S0362-3319\(98\)90058-1](https://doi:10.1016/S0362-3319(98)90058-1) (in English)

Sunstein, C. R. (2009). *Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide*. Oxford & New York: Oxford University Press. (in English)

Vreese de, C. H. (2005). The spiral of cynicism reconsidered. *European Journal of Communication*, 20(3), 283–301. <https://doi.org/10.1177/0267323105055259> (in English)

Wood, M. J. (2014). *Political Alienation in American Society*. [Theses, UVM Honors College Senior]. Retrieved from <https://scholarworks.uvm.edu/hcoltheses/38> (in English)